

Bulgakovův ďábel

*...tak kdo jsi tedy, proboha?
Jsem částí síly, která si věčně
přeje zlo – a věčně dobro přináší.*

J. W. Goethe: FAUST¹

V následujících řádcích se budu věnovat postavě ďábla v románu *Mistr a Markétka* od Michaila Bulgakova. Jak jsem se k tomu dostala? Původně jsem měla v plánu rozebrat příběh Ješuy Ha-Nocri – Ježíše Nazaretského a porovnat ho s evangeliem, potažmo Mistra srovnávat s Faustem. Ale nevěděla jsem, kde začít, připadala jsem si nedostatečně teologicky (i jinak) vzdělaná, a tak jsem začala hledat jinou postavu, které bych se mohla chytit. Největší rozpor jsem pociťovala právě ohledně ďábla. Tenhle Bulgakovův ďábel mi totiž byl už od začátku sympatický. To je docela zvláštní, ne? Nemá ďábel představovat ty nejhroznější a nejnechutnější síly? Proč tak na mě nepůsobil? Na tyto otázky si pokusím odpovět.

Ďábla z *Mistra a Markétky* budu porovnávat s Goethovým Mefistofelem a s obrazem pekla, jak jej známe z českých pohádek a příběhů. Čerpám pochopitelně z knihy *Mistr a Markétka – M. A. Bulgakov* (překlad Libora Dvořáka), z díla *Faust – J. W. Goethe* (Bulgakov se Faustem sám inspiroval)², dále z rozhovorů se svou mámou a z vlastních znalostí pohádek.

Pro celistvější pohled na román a jeho pochopení je na úvod potřeba zmínit autorovo zázemí. Michail Afanasjevič Bulgakov druhou polovinu svého života strávil (ne zcela dobrovolně) v Moskvě, v Sovětském svazu. V prostředí, jež bylo důkladně prosyceno ideologií a on, coby autor popírající onen kolektivní a pečlivě udržovaný mýtus, neměl ani zdaleka jednoduchý život. Podobný problém mají i postavy jeho románu. Do svého světa nezapadají, jako by se minuly s dobou, jako by něco dělaly špatně. Přitom nám (soudcům s nadhledem) se může zdát, že jediné ony se chovají správně a nadčasově, podle svých vlastních vnitřních hodnot. Bulgakov sám se nápadně podobá postavě *Mistra* – spisovatele, jemuž nebylo umožněno svobodně tvořit.

V románu autor šikovně (občas i nenápadně) proplétá tři různé světy – soudobou Moskvu (svět obyčejných lidí, realitu Sovětského svazu), svět mytický (příběh Piláta Pontského, s nímž je spjatý příběh Ježíše Krista) a nakonec magický mystický svět, v němž vládne ďábel a jeho svita. Ďábel je pojítkem mezi těmito rovinami. Příběh se odehrává ve chvíli, kdy se rozhodne navštívit Moskvu a trochu zamíchat s osudy jejich občanů.

Na začátku knihy vypráví dvěma v zásadě nevinným literátům (ti zrovna diskutují o tom, zda Ježíš Kristus existoval, či ne) příběh o prokurátorovi Judeje, který Krista odsoudil na smrt. Po tom, co profesor černé magie, Woland (tak se ďábel prezentuje), skončí své vyprávění, pokračuje příběh Piláta Pontského dál. Kapitoly z dávného Jeruzaléma střídají ty aktuální z Moskvy – další část příběhu se zdá básníku Bezdomovcovi v psychiatrické léčebně. V závěru zjistíme, že „Piláta“ sepsal *Mistr*, jedna z hlavních postav Bulgakovova románu, a jak to s prokurátorem dopadlo, se dočteme spolu s Markétkou po tom, co se s *Mistrem* shledá a ďábel vyčaruje zpět neporušený *Mistrův* román (spisovatel ho sám před lety spálil) se slovy: „*Rukopisy nehoří.*“³ To je pěkný

1 Bulgakov, *Mistr a Markétka*, str. 3

2 <https://www.databazeknih.cz/knihy/mistr-a-marketka-2110?c=all>

3 Bulgakov, *Mistr a Markétka*, str. 291

příklad, jak funguje ďáblův svět (jeho pravidla a zákony), jinak bych ho popsala jako prázdné místo v časoprostoru, které si Woland ovládá podle libosti. Upravuje jeho velikost, tvar, geografickou polohu i tok času.

Prostředí Goethova Fausta, v němž figuruje Mefistofeles, je především lidský svět. Vsadí se s Hospodinem, že Faust ztratí víru v Boha, když si jej ďábel vezme do parády (podobně jako Jóba v Bibli). Pak se zprvu v podobě pudla a poté jako kavalír *v hedvábném plášti v rudém šatě a na něm prýmký v samém zlatě, na čapce péro kohoutí, kordisko nabroušené v pase*⁴ pohybuje po boku Faustově. Pomocí temných čar a zlých duchů spolu prožijí leccos, cestují do minulosti, občas zavítají i do míst, kam lidé nemají přístup, například na Valpuržinu noc. Řekla bych, že právě Mefistofeles se nejvíce podobá ďáblu, jak ho prezentuje církev. Má nejbliže síle zlé a od základu zkažené, ztělesnění lži a pokušení. Doktorovi špatně radí, svede ho na cestu hříchů, zkazí nevinnou a čistou lásku Markétčinu. Ale pořád je to postava docela důstojná.

Lucifer, jak ho známe z pohádek, většinou bydlí v pekle někde v podzemí a sedí si v křesle. Bývá obklopen hromadou čertů - posluhovačů. Ti mají (krom starostí s hříšníky) za úkol udržovat v pekle řádný pach síry, plameny, horké kotle a jistě také pekelný nepořádek. Takový Lucifer je celý oděný v černém, možná si dovolí nějaký ten červený prvek. Má těžký černý plášť, kopyto a oháňku, nejspíš i vidle. Sedí na trůnu a čeká, až mu čerti z povrchu donesou hříšníky, aby je mohl potrestat. V pohádkovém světě platí stejná pravidla na zemi i pod ní. Peklo tam má, podle mě, trochu protichůdnou symboliku a úkol. Všichni v pohádkách se ho bojí, reprezentuje zlo, černou stranu světa. Ale zlobivé duše, které se do pekla dostanou, jsou po zásluze potrestány. Spravedlivě, podle svého provinění. Copak by ďábel měl být spravedlivý? To na mě působí, jako by peklo bylo pouze prodlouženou rukou Pána Boha (nebo jakékoliv Vyšší spravedlnosti). Vlastně se mi tohle vyobrazení ďábla jako poddaného vůbec nelíbí. Je to takový podpantoflák.

Zatímco Woland je osoba s přirozenou autoritou a nezměrnou mocí. *Na sobě drahý zahraniční oblek, a k tomu zahraniční boty, ladící s barvou látky. Šedivý baret si furiantsky narazil na ucho a v podpaždí svíral špacírku s černým držadlem ve toaru pudlí hlavy. Na pohled byste mu hádali něco přes čtyřicet. Ústa se zdála mírně zkrívená. Byl hladce oholen. A taky byl brunet. Pravé oko černé, levé kupodivu zelené. Obočí měl rovněž černé, posazené nestejně vysoko. Zkrátka a dobře cizinec.*⁵ Myslím, že Mefistofeles by se v té době oblékal podobně. Ostatně, Bulgakov se Faustem inspiroval, ona podobnost tedy není náhodná a svým způsobem na něj i navazuje (můžeme si všimnout například detailu s pudlem). Tak se tajemný mág prezentuje, když je venku mezi lidmi, ale doma nemá problém mluvit s hosty z postele, ve špinavé noční košili. Příležitost mluvit s ním v takové situaci však dostanou jen ti, kterým už je naprosto jasné, s kým mají tu čest.

„Nepokazit“ rozhovor s ďáblem vyžaduje specifické povahové rysy a notnou dávku náklonnosti ze strany jeho svity. Pouze oni vědí, jakými pravidly se jejich pán zrovna řídí. Pokud máte to štěstí - jako měla Markétka, a oběho se vám dostane (pravděpodobně ne), funguje tento ďábel trochu jako kouzelný dědeček. Za odměnu splní přání (jak slíbil) a udělí radu do života. To je neobyčejně velkorysý přístup - měl by být představitelem zla, ale plní své sliby a ještě pomůže radou. I ďábel může mít své oblíbence, vrtochy.

On a jeho svita odhalují skutečný charakter a zlé úmysly lidí. Staví je do neobyčejných situací, poskytují příležitosti... Projeví se tak lidská hamižnost, touha po

4 Goethe, Faust, str. 67

5 Bulgakov, Mistr a Markétka, str. 11

slávě, zbabělost a jiné ošklivosti. Mně ani nepřijde, že by měl Woland zapotřebí lidi pokoušet, jak to ďáblové dělávají. On do lidí vidí a ví, jak se zachovají. Tak proč to dělá? Myslím, že chce ukázat světu pravou povahu těch zkažených pokrytců a taky je potrestat ještě za života. Asi by se dalo říct, že je spravedlivý, kdyby nebylo zvrhlé hravosti jeho svity i samotného ďábla. Často jen tak, pro pobavení, nebo možná ze své podstaty, provádí nepříjemnosti docela nevinným (možná akorát tak hloupým) lidem. Například rozšíří po Moskvě falešné peníze, nechají zmizet spolubydlícího zesnulého Berlioze - Sťopu na Jaltu, a tak podobně.

Teď abych to shrnula. Mefistofeles se mi nelíbí, protože je moc zlý, je to ďábel černobílého světa. Luciferové z českých pohádek jsou až příliš podrobení pravidlům lidí. Peklo slouží v pohádce jako nápravné zařízení a dnešním rodičům jako střelivo: „Uklid' si v pokoji, Ančo,“ říkají, „nebo si tě na Mikuláše vodnese čert!“

Ďábel v Mistrovi a Markétce je zpodobněn jako kladná postava, a proto je čtenářům sympatický, to je docela jednoduché. Ale proč to tak M. A. Bulgakov udělal? Já mám dvě teorie. Možná nám chtěl sdělit, že zlo mezi lidmi existuje a ďábel ho pouze pomáhá odhalovat. Proto vytvořil obraz ďábla, který s mírným zaujetím pouze pozoruje, kam se lidská rasa ubírá, a sem tam do nějakého človíčka šťouchne. Nebo došel k závěru, že nejzákeřnější ďáblová finta spočívá v tom, že dělá, jako by nebyl. Případně je velice sympatický, a proto se mu daří lidi ovládat. Se zlem, které není vidět a zároveň je všudypřítomné, se bojovat nedá. Takovým zlem byl pro Bulgakova zajisté Stalin a jeho tajná policie.

Zdroje:

BULGAKOV, Michail Afanas'jevič. *Mistr a Markétka*. V Euromedia Group a v tomto překladu vyd. 3. Přeložil Libor DVOŘÁK. V Praze: Odeon, 2008. Knihovna klasiků (Odeon). ISBN 978-80-207-1289-9.

GOETHE, Johann Wolfgang von. *Faust*. Vydání v SNKLU druhé. Přeložil Otokar FISCHER. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965.

<https://www.databazeknih.cz/knihy/mistr-a-marketka-2110?c=all>, ze dne 30.5.2018, datum publikace příspěvku neznámé